

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ»
ТА «ТЕРИТОРІАЛЬНА НЕДОТОРКАННІСТЬ»
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ (ст. 110 КК)**

**THE CORRELATION OF CONCEPTS OF «TERRITORIAL INTEGRITY»
AND «TERRITORIAL INVIOLEABILITY»
IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE (ARTICLE 110 CC)**

Рубашенко М.А.,

*аспірант кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті на підставі аналізу понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність», існуючих в науках міжнародного та конституційного права, визначено співвідношення цих понять для потреб науки та практики кримінального права України. Встановлено, що територіальна недоторканність є ширшим поняттям і включає в себе поняття територіальної цілісності. Запропоновано внести зміни до назви та диспозиції ст. 110 КК.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, територіальна цілісність, територіальна недоторканність, територія України.

В статье на основании анализа понятий «территориальная целостность» и «территориальная неприкосновенность», существующих в науках международного и конституционного права, определено соотношение этих понятий для нужд науки и практики уголовного права Украины. Установлено, что территориальная неприкосновенность является более широким понятием и включает в себя понятие территориальной целостности. Предложено внести изменения в название и диспозицию ст. 110 УК.

Ключевые слова: уголовная ответственность, посягательство на территориальную целостность и неприкосновенность Украины, территориальная целостность, территориальная неприкосновенность, территория Украины.

The article is based on analysis of the concepts of «territorial integrity» and «territorial inviolability» existing in science of international and constitutional law, it is determined the relationship of these concepts to the needs of science and the practice of criminal law in Ukraine. It is established that territorial inviolability is a broader concept and includes the concept of territorial integrity. Amendments to the title and the disposition of the Art. 110 of the Criminal Code was proposed.

Key words: the criminal liability, encroachment on the territorial integrity and inviolability of Ukraine, territorial integrity, territorial inviolability, territory of Ukraine.

Постановка проблеми. Цілісність та недоторканність території будь-якої держави виступають її визначальними юридичними характеристиками і потребують особливого правового захисту. Зокрема, у ст. 110 КК України передбачено кримінальну відповідальність за посягання на територіальну цілісність та недоторканність України.

Актуальність теми статті обумовлена недостатньою розробленістю проблеми кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, зокрема питання про розмежування понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність».

Стан дослідження. Окремі питання про співвідношення територіальної цілісності і територіальної недоторканності України досліджувалися в працях О.Ф. Бантишева, Н.О. Гуторової, Д.С. Зоренка, Я.О. Лантінова, В.А. Ліпкана, П.С. Матишевського, Л.В. Мошняги, В.О. Навроцького, Є.Д. Скулиша, В.Ф. Столбова, В.Я. Тація, М.І. Хавронюка, О.А. Чувакова, О.В. Шамаєва та деяких інших.

При написанні статті були проаналізовані норми національного законодавства та міжнародного права, а також використані наукові праці, присвячені проблемам міжнародно-правового чи конституційно-правового розуміння територіальної цілісності та недоторканності держав.

Метою статті є наукове визначення співвідношення понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» в контексті ст. 110 КК України з метою його застосування в правозастосовній діяльності.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд може здатися, що назва ст. 110 КК «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» вказує на «територіальну цілісність України» і якусь невизначену «недоторканність України», однак загальноприйняте розуміння недоторканності певної держави як територіальної недоторканності вказує на те, що ст. 110 КК призначена охороняти саме цілісність і недоторканність території України.

При вирішенні питання про співвідношення понять територіальної цілісності і територіальної недоторканності в міжнародному праві традиційно вважається, що «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність», хоч і не є тотожними, але настільки взаємопов'язані, що практично завжди супроводжують одне одного, внаслідок чого часто поєднуються в єдиний «принцип цілісності і недоторканності території» [1, с. 17; 3, с. 30; 6, с. 42; 10, с. 101; 13, с. 314]. Крім того, й на рівні національного законодавства цілісність і недоторканність території часто передбачаються в одному ряду. Найвагоміше значення при цьому має ст. 2 Конституції України, в

якій зазначається, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

У науці кримінального права це призвело до фактичного ототожнення цілісності і недоторканності території за своїм змістом. Так, П.С. Матишевський та В.Я. Тацій визначали територіальну недоторканність як *цілісність* і *неподільність* її території в межах існуючих кордонів, а М.Й. Коржанський – як *цілісність*, *незмінність* та *неподільність* території України без належного рішення державних органів [7, с. 27; 9, с. 39; 20, с. 205]. М.І. Хавронюк та Я.О. Лантінов визначають територіальну недоторканність як захищеність території країни в існуючих кордонах від будь-яких посягань, що можуть стосуватися незаконної зміни території України [12, с. 18; 15, с. 253].

Принцип територіальної цілісності та недоторканності держави виступає загально визнаним принципом міжнародного права, а тому його зміст трактується через категорію міжнародно-правових обов'язків, визначених міжнародними договорами, звичаєвими та іншими нормами міжнародного права. Узагальнюючи ці обов'язки, вчені-міжнародники виділяють такі обов'язки держав, як складових змісту цього принципу: 1) не набувати чужої території шляхом погрози силою або її застосування; 2) поважати недоторканність державних кордонів; 3) не використовувати іноземної території без згоди суверена; 4) не використовувати своєї території таким чином, щоб цим заподіювалася шкода територіям інших держав [5, с. 24], а також 5) не здійснювати насильницького розчленування якої-небудь держави; 6) не визнавати територіальних змін, що стали наслідком застосування сили; 7) не інспірувати та не заохочувати сепаратистських рухів з метою штучного поділу території та ін. [3, с. 35].

Разом з тим у міжнародному та конституційному праві останнім часом поширеною стає позиція, згідно якої вчені намагаються розмежувати цілісність та недоторканність як відносно самостійні поняття. Так, Б.М. Клименко зазначав, що згідно вимоги *територіальної недоторканності* держави зобов'язані утримуватися від *будь-якого* (озброєного чи неозброєного) посягання на територію іноземної держави, а цілісність державної території означає заборону виключно насильницького *розчленування* території будь-якої держави або *відторгнення і захоплення* частини її території [5, с. 38]. Подібний зміст вкладають у ці поняття також і конституціоналісти О.Г. Кушніренко, В.Т. Погорілко і В.Л. Федоренко, В.М. Шаповал, О.С. Кутафін та інші [8, с. 64; 11, с. 92; 18, с. 260, 639; 21, с.44]. Оскільки будь-яке озброєне чи неозброєне посягання на територію логічно включає в себе будь-яке посягання з метою розчленування, відторгнення чи захоплення території, то очевидно, що охорона цілісності виступає складовою охорони недоторканності.

У науковій літературі вказується, що принцип територіальної недоторканності можна іншими словами назвати принципом заборони застосування сили проти території держави – загально визнаний прин-

цип міжнародного права (норма «*ius cogens*») [17, с. 26]. Як справедливо відмітила Л.І. Волова, дотримання вимоги недоторканності державної території є умовою збереження її цілісності. Різниця полягає в тому, що при порушенні недоторканності території не завжди переслідується мета відторгнути її частину [3, с. 30-31]. Іншими словами, посягання на цілісність України тим самим завжди є посяганням і на недоторканність України (в тому числі і шляхом внутрішньої підтримки сепаратистів), однак не кожне посягання на недоторканність здатне заподіяти шкоду цілісності (наприклад, використання іноземною державою території України чи транзит нею без згоди України, шкідливе для території України використання власної території іноземною державою тощо). У зв'язку з цим ми не можемо погодитися з позицією Л.В. Мошняги, що територіальна недоторканність є складовою частиною територіальної цілісності [14, с. 80-83].

Все – навпаки. Семантично «цілісність» означає стан внутрішньої єдності об'єкта (єдине ціле), його відносну автономність, незалежність від навколишнього середовища, а «недоторканий» (не слід плутати зі словом зовсім іншого значення «недоторканий») означає такий, якого закон охороняє від посягань з боку кого-небудь або такий, якого не можна псувати, знищувати, паплюжити через значимість, важливість тощо [2, с. 758, 1587]. На наш погляд, територіальну цілісність і територіальну недоторканність слід розглядати як характеристики стану території України як соціальної цінності. Цілісність характеризує стан території України з точки зору його просторових параметрів (єдність та неподільність), а недоторканність – стан того самого об'єкта з точки зору зовнішніх умов, в яких повноцінно (в повній мірі) виявляється соціальна цінність цього об'єкта. Фактичне порушення недоторканності території України виражається в порушенні зазначених зовнішніх умов і може мати своїм наслідком порушення цілісності або інший суспільно-небезпечний наслідок щодо території України (масове виселення з території, тимчасове захоплення території чи приведення її у непридатний для життєдіяльності стан тощо). Таким чином, територіальна цілісність виступає частиною більш широкого поняття – територіальної недоторканності, як стану захищеності від будь-яких посягань, в тому числі й посягань, які заподіюють шкоду єдності і неподільності території чи створюють загрозу заподіяння такої шкоди.

Територіальна цілісність вперше згадується в кримінальному законі тільки із внесенням змін до ст. 62 КК 1960 р. Законом України від 11 жовтня 1991 р. [19]. До набуття чинності чинним КК аналізований склад злочину був передбачений ст. 62 КК 1960 р., яка мала назву «*Посягання на територіальну цілісність України*» (остання редакція – від 24 грудня 1993 р). Вказівка ж на територіальну недоторканність вперше з'явилася стосовно цього складу саме в новому КК 2001 р., хоча диспозиція статті при цьому залишилась повністю незмінною порівняно із КК 1960 р. Така поява, якщо не є випадковою, то єдиним

її логічним поясненням є намагання розробників нового КК привести у відповідність назву статті до термінології міжнародного права, а також ст. 2 Конституції, в якій констатується, що територія в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Взагалі поняття цілісності і недоторканності території зародилося і розвивалося в міжнародному праві й отримало там своє нормативне закріплення. Як наслідок, можна констатувати, що в назві ст. 110 КК законодавець використав спеціалізовану іншоголазуєву термінологію. Її застосування в назві навряд чи можна вважати вдалим, зважаючи на те, що поняття територіальної цілісності та недоторканності розроблялося відносно міждержавних відносин, а суб'єктом злочину згідно ч. 1 ст. 18 КК може бути тільки фізична особа. Це призводить до необхідності з'ясувати зміст цілісності і недоторканності, але вже з урахуванням того, що суб'єктом посягання на зазначені цінності може бути не тільки іноземна держава. Таке з'ясування, на жаль, ускладнено відсутністю належного їх дослідження у внутрішньому праві України, яке детерміновано тим, що тривалий час у поняття державної безпеки, як правило, закладалась тільки зовнішня складова (зовнішня безпека держави).

У літературі зазначається, що цілісність – це узагальнена характеристика об'єкта, що володіє складною внутрішньою структурою. Поняття цілісності виражає інтегрованість, самодостатність, автономність цього об'єкта, пов'язану з його внутрішньою активністю [16, с. 3]. У свою чергу, недоторканність є багатограничним поняттям, що застосовується відносно різних об'єктів (територія, представники влади, людина та її здоров'я, житло, власність, кореспонденція тощо). Але, як правильно відмічає О.Є. Кутафін, незалежно від об'єкта, недоторканність є завжди певним станом захищеності від будь-яких посягань зі сторони, а також заборона вчиняти певні дії [11, с. 5].

Статусно недоторканність території України – це стан захищеності території України від будь-яких

посягань (в тому числі й спрямованих на цілісність). Статус території України як недоторканої не припиняється і не змінюється тоді, коли певний суб'єкт порушує цей стан. Оскільки виключні суверенні права на територію (в т.ч. право змінювати межі території України) належить Українському народу, то всі інші суб'єкти – окремі фізичні особи (громадяни України, іноземці чи особи без громадянства), групи осіб (в т.ч. транснаціональні), державні органи та іноземні держави (чи їх об'єднання) зобов'язані утримуватися від посягань на це право.

Висновки. Таким чином, поняття недоторканності території України є більш широким, ніж поняття цілісності території України. Обидва поняття характеризують стан території України, але різні його аспекти. Територіальна недоторканність характеризує стан території України з точки зору зовнішніх умов, в яких в повній мірі виявляється її соціальна цінність. Порушення територіальної недоторканності України може мати своїм наслідком порушення цілісності або інший суспільно-небезпечний наслідок щодо території України.

У зв'язку з цим назва ст. 110 КК повинна бути змінена таким чином, щоб порушення територіальної цілісності було лише одним із видів (найбільш поширеним на практиці) порушення територіальної недоторканності, наприклад, шляхом викладення назви у такій редакції: «*Посягання на територіальну цілісність України та інші посягання на територіальну недоторканність України*».

Крім того, диспозиція ст. 110 КК потребує такого розширення, при якому ця стаття буде охороняти не тільки від суспільно-небезпечних посягань на цілісність території України, але й від інших суспільно-небезпечних порушень територіальної недоторканності, якими спричиняються суспільно-небезпечні наслідки щодо території України в іншому вигляді, зокрема шляхом приведення території України в непридатний для життя стан, її тимчасового захоплення, шляхом масового виселення громадян тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барциц И.Н. Территориальная целостность Российской Федерации: вопросы теории / И.Н. Барциц, И.В. Левакин // Журнал Российского права. – 2002. – № 10. – С. 11–20.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпін: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Волова Л.И. Принцип территориальной целостности и неприкосновенности в современном международном праве / Л.И. Волова. – Издат. Ростовского ун-та, 1981. – 192 с.
4. Зоренко Д.С. До питання дефініцій «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» у назві ст. 110 КК України / Д.С. Зоренко, В.Ф. Столбов // Досудове розслідування : актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали пост. діючого наук.-практ. семінару, 19 жовт. 2010 р. / НЮАУ. – Х. : ТОВ «Оберіг», 2010. – Вип. 2. – С. 187–192.
5. Клименко Б.М. Государственная территория. Вопросы теории и практики международного права / Б.М. Клименко. – М. : Междунар. отношения, 1974. – 168 с.
6. Клименко Б.М. Территория и граница СССР / Б.М. Клименко, А.А. Порк. – М. : Междунар. отношения, 1985. – 304 с.
7. Коржанський М.И. Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива : курс лекцій / за ред. М.И. Коржанського. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.
8. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. – Х. : Право, 2008. – 416 с.
9. Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенківський та ін. ; За ред. П.С. Матишевського та ін. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 512 с.
10. Курс международного права. В 7 т. / Г.В. Игнатенко, В.А. Карташкин, Б.М. Клименко и др. – М. : Наука, 1989. – Т. 2. Основные принципы международного права – 240 с.
11. Кутафин О.Е. Избранные труды: в 7 томах. Том 4. Неприкосновенность в конституционном праве Российской Федерации: монография / О.Е. Кутафин. – Москва : Проспект, 2011. – 400 с.

12. Лантінов Я.О. Злочини проти основ національної безпеки України : альбом схем [Електронний ресурс] / М.В. Даньшин, Я.О. Лантінов / за заг. ред. Я.О. Лантінова – Х. : Харків юридичний, 2012. – 24 с. / Офіційний сайт Юридичного факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Режим доступу : http://www-jurfak.univer.kharkov.ua/kafedry/kaf_kryminal-prav/kk/Razdel_1_KK.pdf.
13. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть : учебник для студентов юридических факультетов и вузов / И.И. Лукашук. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 415 с.
14. Мошняга Л.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Л.В. Мошняга; наук. кер. В.П. Ємельянов; ХНУВС. – Х., 2011. – 20с.
15. Научно-практический комментарий Криминального кодекса Украины / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2010. – 1288 с.
16. Остроухов Н.В. О понятии «территориальная целостность государств» как основном объекте преступлений, посягающих на безопасность государства / Н.В. Остроухов // Международное уголовное право и международная юстиция. – М. : Юрист, 2010. – № 1. – С. 3–6.
17. Остроухов Н.В. Остроухов, Н.В. Территориальная целостность государств современном международном праве и ее обеспечение в Российской Федерации на постсоветском пространстве : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.10 – Международное право ; европейское право / Н.В. Остроухов ; науч. конс. А.Я. Капустин. –М., 2010. – 62 с.
18. Погорілко В.Ф. Конституційне право України. Академічний курс: підруч. у 2 т. / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко ; За ред. В.Ф. Погорілка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – Т. 2 – 801 с.
19. Про відповідальність за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України : Закон України № 1649-XII від 11 жовтня 1991 р. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1649-12>.
20. Таций В.Я. Особо опасные государственные преступления (Глава I. Раздел I Особенной части) / В.Я. Таций // Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. – К. : Политиздат Украины / авт. коммент. Н.Ф. Антонов [и др.], 1987. – С. 204–222.
21. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 2004 – Т. 6 : Т – Я. – 768 с.